

ALEKSANDRA NOWAK

Uniwersytet Rzeszowski
ORCID: 0000-0002-9030-0888
aleksandran@dokt.ur.edu.pl

Problem miłości utraconej na podstawie *[*Jestem Julią*] Haliny Poświatowskiej oraz *Białych zeszytów* Agnieszki Osieckiej (na lekcji języka polskiego w szkole średniej)**

Streszczenie

Artykuł zawiera analizę i interpretację porównawczą wiersza Haliny Poświatowskiej ***[*Jestem Julią*] oraz piosenki poetyckiej Agnieszki Osieckiej *Białe zeszyty*, jak również przykładowy scenariusz lekcji przeznaczony dla szkoły średniej. Wybrane utwory prezentują problem miłości utraconej, przedstawiając tym samym różne postawy wobec zawodu miłosnego. Celem niniejszego artykułu jest uzasadnienie wyżej postawionej tezy oraz zaprezentowanie problemu miłości niespełnionej z punktu widzenia edukacji polonistycznej.

Słowa kluczowe: miłość niespełniona, Halina Poświatowska, Agnieszka Osiecka, analiza i interpretacja porównawcza, edukacja polonistyczna

I

Temat zarówno miłości spełnionej, jak i niespełnionej jest obecny w literaturze od starożytności. Popularność problematyki miłosnej wynika z faktu, iż jest to jedno z podstawowych uczuć towarzyszących człowiekowi. Miłość definiuje się jako „głębokie uczucie do drugiej osoby, któremu zwykle towarzyszy pożądanie”¹. Zwraca się uwagę na takie aspekty, jak odczuwanie silnej więzi wobec kogoś lub czegoś, głębokie zainteresowanie czymś, co uważa się za wartościowe, oraz na związane z tym poczucie przyjemności. Słownikowe definicje miłości wskazują przede wszystkim na jej pozytywne konotacje, jednakże nie zawsze zamyślenie w stosunku do kogoś lub czegoś niesie ze sobą poczucie szczęścia.

Problem miłości niespełnionej prezentowany będzie z punktu widzenia edukacji polonistycznej. Warto zatem odnieść się do obowiązujących dokumentów oświato-

¹ *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/milosc;2483508.html> [18.10.2020].

wych, które zawierają wyraźny zapis dotyczący kształtowania umiejętności porównywania wybranych utworów literackich. W najnowszej podstawie programowej dla szkół ponadpodstawowych w obszarze kształcenia literackiego i kulturowego jeden z podpunktów odnosi się do analizy i interpretacji porównawczej, jak również do dostrzegania w porównywanych utworach kontynuacji i nawiązań oraz określania cech wspólnych i różnych². Podobny zapis znajduje się także w podstawie programowej dla szkół ponadgimnazjalnych³. W kontekście podejmowanego problemu na uwagę zasługuje ponadto szkolny kanon lektur. Nazwiska Haliny Poświatowskiej i Agnieszki Osieckiej pojawiają się w lekturach obowiązkowych dla szkół ponadpodstawowych, w przeciwieństwie do podstawy programowej dla szkół ponadgimnazjalnych, w której nie została wymieniona żadna z poetek. Jedynie w wytycznych dla poziomu rozszerzonego optymistycznie brzmi formuła o możliwości analizy „wybranych wierszy dwudziestowiecznych poetów polskich (innych niż wymienieni na poziomie podstawowym)”⁴, co ewentualnie pozwalałoby na wybranie i omówienie kilku liryków Haliny Poświatowskiej. W odniesieniu zaś do piosenki poetyckiej przyznać trzeba, że w szkołach ponadgimnazjalnych nie poświęca się jej zbyt wiele uwagi. Najnowsza podstawa programowa dla szkół ponadpodstawowych zawiera natomiast ważny zapis dotyczący analizy i interpretacji wybranych utworów z gatunku powojennej piosenki literackiej. Wśród wymienionych nazwisk, oprócz Agnieszki Osieckiej, pojawiają się tacy twórcy, jak: Jacek Kaczmarski, Ewa Demarczyk, Wojciech Młynarski, a także Kabaret Starszych Panów⁵. Rozmawianie o piosence poetyckiej na lekcjach języka polskiego wydaje się istotne ze względu na ekspansję kultury popularnej oraz w związku ze standardami egzaminacyjnymi zakładającymi przygotowanie uczniów do odbioru różnych tekstów kultury. W edukacji polonistycznej zauważalne są propozycje łączenia (porównywania) różnych tekstów z zakresu kultury wysokiej i popularnej, co potwierdza dialog z tradycją, któremu z metodologicznego punktu widzenia odpowiada hermeneutyka. Ważne są przy tym konteksty kulturowe zakładające antropologiczną lekturę tekstu, jak również poetyka intertekstualna. W związku z tym w szkolnej interpretacji należy dążyć do pluralizmu metodologicznego, korzystając tym samym z różnych dokonań myśli literaturoznawczej⁶.

² Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła ponadpodstawowa: 4-letnie liceum, 5-letnie technikum. Język polski [w:] Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła ponadpodstawowa: liceum ogólnokształcące, technikum oraz branżowa szkoła I i II stopnia. Język polski, określona w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r., Dz.U. z 2018 r., s. 17–18.

³ Podstawa programowa przedmiotu język polski. IV etap edukacyjny [w:] Podstawa programowa kształcenia ogólnego, określona w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r., Dz.U. z 2009 r., nr 4, s. 46–47.

⁴ Podstawa programowa przedmiotu..., s. 50.

⁵ Podstawa programowa kształcenia ogólnego..., s. 27.

⁶ E. Mazur, *Problemy analizy i interpretacji poezji w edukacji polonistycznej* [w:] *Kształcenie literacko-kulturowe w dobie polisensorycznej*, red. D. Karkut, T. Pólchłopek, Rzeszów 2010, s. 100–107.

II

Od początku XX wieku rozpoczęła się tzw. miłosna emancypacja kobiety⁷ w poezji polskiej. Anna Legeżyńska podkreśla, że szczególnie ważną rolę w literackich biorytmach odgrywają doświadczenia miłosne. Poezja kobieca, podejmując przede wszystkim temat miłości, zgłębia problematykę tożsamości – ukazuje bowiem żeńską emocjonalność, różne odmiany wrażliwości, ramy społeczne intymności, jak również formy ekspresji językowej oraz stosunek do konwencji literackich.

Problem miłości niespełnionej był jednym z podstawowych tematów, jakie podejmowały w swoim dorobku literackim Poświatowska i Osiecka. O Poświatowskiej Grażyna Borkowska pisała, iż jej wiersze to „jeden z najwybitniejszych przykładów polskiej poezji miłosnej”⁸, a Izolda Kiec w monografii poświęconej poetce nazwała ją „poetką miłości” oraz „bałwochwalczynią Erosa”⁹. Świadomość zagrożenia przedwczesną śmiercią, zmaganie się z chorobą spowodowały, że w twórczości poetyckiej Poświatowskiej przeplata się miłość i śmierć. Pisała nie tylko o sobie, ale także o innych kobietach, a jej poezja osadzona była w głębokich przemyśleniach filozoficznych¹⁰. Liryki autorki *Ody do rąk* stanowią studium natury kobiety, która pragnie miłości, ale jednocześnie jest świadoma nadchodzącej śmierci i kruchości życia. Podejmowanie problematyki miłosnej w kontekście cierpienia i niespełnienia wynikało również z przeżyć osobistych poetki. W wieku 21 lat została wdową, poza tym spotkało ją kilka zawodów miłosnych, które znajdowały oczywisty wydzźwięk w licznych wierszach. Ten sam problem poruszała w swoich piosenkach poetyckich Osiecka. Ula Ryciak pisała:

Agnieszka zakochiwała się często. Częściej w tych, których sobie wyobrażała, niż w tych, którzy istnieli. Była odważna w sięganiu po miłość. W zanurzaniu się w nią. Niezależnie od tego, jakie były następstwa. Z towarzyszących jej uczuć tworzyła piosenki. Kiedy się zakochiwała, ogniskowała się tylko na obiekcie swoich uczuć. Gdy fantazmat potykał się o życie, szarżała¹¹.

Osiecka „zakochiwała się z prędkością światła i odkochiwała z prędkością dźwięku”¹², zatem obecność tematyki miłosnej w jej utworach nie powinna dziwić. Katarzyna Gaertner, z którą się przyjaźniła, wspominała:

Ona miała wspaniałą dewizę, która mi bardzo odpowiadała: idź za głosem miłości! Tłumaczyła mi, bo to było dla mnie niezrozumiałe, jak można wychodzić za mąż więcej

⁷ A. Legeżyńska, *Kochanki [w:] tejsze, Od kochanki do psalmistki... Sylwetki, tematy i konwencje liryki kobiecej*, Poznań 2009, s. 24.

⁸ G. Borkowska, *Nierozważna i nieromantyczna. O Halinie Poświatowskiej*, Kraków 2001, s. 152.

⁹ Zob. I. Kiec, *Halina Poświatowska*, Poznań 1997.

¹⁰ Halina Poświatowska ukończyła studia filozoficzne, co ma znaczący wpływ na właściwe odczytanie jej twórczości poetyckiej, w której bardzo często pojawiają się rozważania natury filozoficznej oraz motywy zaczerpnięte z historii filozofii. Zob. M. Papierski, „Przeżyłam to wszystko w okamgnieniu”. *Pożar świata w poezji Haliny Poświatowskiej*, Magazyn Kontakt; <https://magazynkontakt.pl/przezylam-to-wszystko-w-okamgnieniu-pozar-swiata-w-poezji-haliny-poswiatowskiej/> [21.10.2020].

¹¹ U. Ryciak, *Potargana w miłości. O Agnieszce Osieckiej*, Kraków 2015, s. 280.

¹² Tamże, s. 281.

niż raz i wiązać się z kolejnymi mężczyznami. Dla niej było to jasne, bo chciała znaleźć idealną miłość, a jeśli jej nie znajdowała, gnała naprzód, dalej szukała¹³.

Z kolei Maria Janion, która była polonistycznym autorytetem Osieckiej, wypowiadając się na temat jej twórczości, powiedziała: „To była ostatnia romantyczka w piosence”¹⁴. Trudno nie zgodzić się z tą opinią. Potwierdzeniem mogą być słowa Tadeusza Sobolewskiego, który nazwał jej piosenki „balladami i romansami”¹⁵, co przywołuje skojarzenie nie tylko z tytułem zbioru ballad Adama Mickiewicza, ale i z tym, że jej teksty przeznaczone są do śpiewania.

Zarówno dla Haliny Poświatowskiej, jak i Agnieszki Osieckiej przeżyciem pokoleniowym był rok 1956. O ile do pokolenia Współczesności oficjalnie zalicza się Poświatowską, o tyle o Osieckiej mówi się, iż była „wieszczką pokolenia ‘56”¹⁶, a ona sama nazwała siebie po latach „wdową po pokoleniu”¹⁷. Niemniej jednak obie poetki traktować należy jako rówieśniczki, przyszły bowiem na świat w połowie lat trzydziestych, a ich młodość przypadła na lata pięćdziesiąte.

III

Wiersz Poświatowskiej ***[*Jestem Julią*] znajduje się w debiutanckim tomie *Hymn bałwochwalczy*¹⁸ z 1958 roku. Warto wspomnieć, że juvenilne wiersze poetki spotkały się z entuzjastycznym przyjęciem przez krytykę, a Stanisław Grochowiak oraz Jerzy Kwiatkowski zgodnie uznali miłość i erotykę za kluczowe tematy jej liryków¹⁹. Grażyna Halkiewicz-Sojak podkreśla, że w tomiku dominuje „dążenie do zwielokrotnienia istnienia, nadania mu wielobarwnej intensywności”²⁰. Za jego wyraz uznaje kreacje bohaterek lirycznych, relację między podmiotem lirycznym a naturą, kształt emocji oraz ewokowaną przestrzeń.

Analizowany wiersz przedstawia historię młodej, dwudziestotrzyletniej kobiety, która doświadczyła miłości. Okazało się jednak, że nie było to uczucie szczęśliwe i zakończyło się rozczarowaniem. W przywołanym liryku zauważyć można ujednolicenie i ukonkretnienie sytuacji podmiotu lirycznego – („Jestem Julią/ mam lat 23”), a zarazem jej stypizowanie poprzez wpisanie tej sytuacji w kontekst literacki, szerszej – kulturowy („Jestem Julią/ na wysokim balkonie”). Odniesienie to stanowi

¹³ Z. Turowska, *Osiecka. Nikomu nie żal pięknych kobiet*, Warszawa 2020, s. 175.

¹⁴ Tamże, s. 245.

¹⁵ Zob. T. Sobolewski, *Ballady i romanse Osieckiej*, „Gazeta Wyborcza” z 8 grudnia 1997.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ P. Derlatka, *Zdradziecka Agnieszka Osiecka*, Warszawa 2015, s. 69.

¹⁸ H. Poświatowska, *Hymn bałwochwalczy* [w:] tejsze, *Poezje zebrane*, oprac. A. Madyda, Toruń 1994, s. 57. Przyjmuję na oznaczenie tytułu tomu skrót *Hb*; w dalszej części artykułu cytuję według tego wydania (cyfra po skrócie oznacza numer strony).

¹⁹ G. Halkiewicz-Sojak, *Wstęp* [w:] H. Poświatowska, *Poezje zebrane...*, s. 9. Badaczka ponadto zwraca uwagę na różnicę zdań między Stanisławem Grochowiakiem a Jerzym Kwiatkowskim. Grochowiak widział w twórczości Poświatowskiej „literacki komentarz do biografii autorki”, natomiast Kwiatkowski wolał analizować i interpretować kształt poetycki problematyki oraz jej uniwersalny wymiar niż „szukać związku pejzażu lirycznego z autentycznymi przeżyciami i cierpieniami poetki”.

²⁰ Tamże, s. 10.

oczywistą analogię do dramatu Szekspira, w którym Julia wychodziła na balkon, aby zobaczyć ukochanego Romea. Podmiot liryczny jest skonkretyzowany, jednostkowy, ale jednocześnie ukrywa się pod postacią toposu (Julia – jako postać miłości tragicznej w literaturze)²¹. Czytelnik może zatem śledzić zmienność osoby mówiącej, co prowadzi do ujawnienia się tendencji do generalizowania przeżyć jednorazowych i jednostkowych: „Jestem Julią/ mam lat tysiąc/ żyję”.

Utwór podzielić można na dwie części. Pierwsza z nich zawiera wspomnienie o doświadczonym uczuciu przyrównanym przez bohaterkę wiersza do smaku gorzkiej kawy:

dotknęłam kiedyś miłości
miała smak gorzki
jak filiżanka ciemnej kawy
wzmogła
rytm serca
rozdrażniła
mój żywy organizm
rozkołysała zmysły
(***[*Jestem Julią*], Hb, 57)

Miłość została ujęta przez osobę mówiącą jako „wzmożenie rytmu serca”, „rozdrażnienie żywego organizmu”. Przywołane określenia wskazują na objawy somatyczne, które łączyć można z chorobą poetki. Poświatowska cierpiała na wadę serca – wówczas nieuleczalną, co było powodem częstych pobytów w szpitalach i sanatoriach²². Miłość zostaje ponadto przyrównana do kawy, która zwiększa bicie serca, tak samo jak emocje związane z zakochaniem. Uczucie najpierw „rozkołysało zmysły” bohaterki, a następnie odeszło.

Druga część zawiera opis pustej egzystencji, której doświadcza kobieta po stracie ukochanej osoby:

zawisła
krzyczę wróc
wołam wróc
plamię
przygryzione wargi
barwą krwi
(***[*Jestem Julią*], Hb, 57)

Zacytowany *passus* potwierdza ogromne cierpienie i ból towarzyszące osobie mówiącej. Wyrażona została przede wszystkim rozpacz, ale też trudność w zaakceptowaniu zaistniałej sytuacji. Część druga zawiera ponadto kontekst kulturowy, który łączyć należy z Szekspirowską Julią. Pisał o tym Jan Piotrowiak:

Julia z wiersza Poświatowskiej wpisana jest w dwa różne światy. Jeden to świat biologii, świat przemijania, świat wymierności czasowej – stąd określenie wieku: „mam lat 23”. Ze światem drugim, z toposem łączy tę Julię „scena balkonowa”, tragiczna miłość, imię w końcu. Tamta Julia realizuje

²¹ Zob. J. Piotrowiak, *Namysł i emocje. Studia i szkice o doświadczeniu poetyckim Haliny Poświatowskiej*, Katowice 2011, s. 22–24.

²² Zob. G. Borkowska, *Nierozważna i nieromantyczna...*, s. 29–30.

prawa biologii, ta realizuje równie silnie prawa symbolu kulturowego, jest egzemplarzem kulturowego toposu i żyje, i ma lat tysiąc. A przecież jest to jedna i ta sama Julia – wypełniająca prawa dwu różnych paradygmatów – biologii i kultury, przemijania i trwania, czasowości i pozaczasowości²³.

Poświatowska, powołując się na Julię – bohaterkę dramatu Szekspira, jednocześnie komplikuje odbiór opisywanego uczucia, które staje się przez to bardziej złożone, niejasne. Julia jest młodą kobietą, a mimo to czuje się, jakby miała tysiąc lat. Zastosowana hiperbola zwraca uwagę na jej samopoczucie, a wiek stanowi w tym przypadku synonim doświadczenia życiowego, które przerosło dwudziestotrzyletnią dziewczynę. Wciąż żyje, lecz przypomina to bardziej wegetację. Julia nie może odnaleźć się w nowej rzeczywistości, ponieważ utrata ukochanego zburzyła jej porządek świata. Powód rozstania nie zostaje ujawniony. Koniec związku jest jednak definitywny i pomimo rozpaczki dziewczyny uczucie nie wraca. Ocalenie Julii jest zatem pozorne, kobieta egzystuje, ale nie ma w niej chęci do życia. W przeciwieństwie do Szekspirowskiej Julii przeżyła swoją nieszczęśliwą miłość, choć ocalenie w tym przypadku okazuje się równie tragiczne jak śmierć.

Na uwagę zasługuje ponadto zarówno warstwa językowa wiersza, jak i jego budowa. Poświatowska nawiązuje w świadomy sposób do stylu różewiczowskiego, co daje efekt ściszenia głosu. Widoczne jest to w eliptycznej, prostej, ograniczonej do niezbędnych elementów składni oraz w częstym stosowaniu czasowników („mam”, „dotknęłam”, „wzmogła”, „rozdrażniła”, „rozkołysała”, „odeszła”, „zawisała”, „wołam”, „plamię”, „żyję”). Poetka nie wykorzystuje również znaków interpunkcyjnych. Wypowiedź ma przede wszystkim charakter metaforyczny, a użyte hiperbole podkreślają zły stan psychiczny bohaterki. Występujące w wierszu powtórzenia („krzyczę wróc/ wołam wróc”) oraz anafory (każda strofa rozpoczyna się od sformułowania „Jestem Julią”) wpływają na jego rytm. Ponadto miłość nabiera cech ludzkich, w związku z czym obecne są także personifikacje („dotknęłam kiedyś miłości”, „odeszła”).

Poświatowska przedstawia problem utraconego uczucia z perspektywy kobiecej. Bohaterka liryczna jej utworu zostaje ocalona, jednakże jest to ocalenie pozorne. Poetka uważa tym samym, że miłość jest uczuciem potężnym, nieujarzmionym, z którym łączy się cierpienie i smutek. Wiersz ze względu na podjętą problematykę zyskuje wymiar uniwersalny, natomiast Julia może uosabiać każdą kobietę, która doświadczyła zawodu miłosnego.

IV

*Białe zeszyty*²⁴ to utwór napisany przez Agnieszkę Osiecką na potrzeby spektaklu *Sztukmistrz z Lublina*, który miał premierę w 1986 roku w Teatrze

²³ Tamże, s. 77.

²⁴ Zamiennie stosowany jest również tytuł *Oczy tej małej*. Bliscy, przyjaciele, współpracownicy Agnieszki Osieckiej, jak również autorzy licznych książek poświęconych poetce są w tej kwestii niekonsekwentni. Wydanie, z którego korzystam, zawiera dwa tytuły na określenie przywołanego

Współczesnym we Wrocławiu²⁵. Jest to piosenka poetycka, chociaż częściej, w wypowiedziach bliskich oraz współpracowników Osieckiej, można spotkać się z określeniem „pieśń”²⁶. Zarówno jeden termin, jak i drugi uznać należy za słuszny. O piosence literackiej wolno mówić wówczas, gdy daje się zauważyć poetyckie ukształtowanie języka, a więc zauważalne jest „powielanie wzorów poetyki charakterystycznej dla twórczości lirycznej, funkcjonującej w wysokim obiegu kultury”²⁷. Z kolei pieśń jest utworem lirycznym, który zwykle odznacza się dźwięcznością, melodyjnością oraz układem stroficznym²⁸. Stanisław Sierotwiński podkreśla, iż nazwa wykazuje tradycyjny związek poezji z muzyką oraz genezę tego gatunku²⁹. Uznać zatem należy za słuszne traktowanie *Białych zeszytów* zarówno jako piosenki poetyckiej, jak i pieśni (literackiej).

Utwór Osieckiej przedstawia historię dwojga młodych ludzi – Jagny oraz Jana, opowiedzianą „ku przestrodze”. Osoba mówiąca nie ujawnia się wprost, obserwuje świat przedstawiony z zewnątrz, pełniąc raczej funkcję swoistego opowiadacza, narratora wykreowanego na ulicznego grajka, kataryniarza („Posłuchaj pan, panie podróżny/ co się zdarzyło na Próżnej”; „Posłuchaj pan, panie wędrowny,/ nastał ten dzień niewymowny”). O genezie powstania *Białych zeszytów* Ryciak wyowiadała się następująco:

Gdzieś wyłuskała żydowską historyjkę o Bogu, który ma brudnopis, gdzie zapisuje grzechy ludzkości. A kiedy przychodzi stosowne święto, wszyscy się modlą, by Bóg, przepisując grzechy na czysto, kilka pominął. Z tego zrodziły się *Białe zeszyty*³⁰.

W przywołanym utworze grajek zwraca się w sposób bezpośredni do mężczyzny, którego określa mianem „podróżny”. Warto zwrócić uwagę, że „ty” liryczne nie jest do końca określone. Wiadomo tylko, że jest to człowiek w podróży, „wędrowiec”, a więc tak naprawdę każdy. W związku z tym można uznać, że przedstawiona historia ma wymiar uniwersalny i jest skierowana do wszystkich. Wydaje się też godna uwagi, co potwierdza użycie formy czasownika w trybie

utworu, traktując oba za słuszne. Zob. A. Osiecka, *Najpiękniejsze wiersze i piosenki*, Warszawa 2010, s. 610–611. Piosenka poetycka, o której mowa, znalazła się w niniejszym wydaniu w tomie *Pieśni ze „Sztukmistrza z Lublina”*, przyjmując zatem na oznaczenie tytułu tomu skrót SzL; w dalszej części artykułu cytuję według tego wydania (cyfra po skrócie oznacza numer strony).

²⁵ Adaptacji powieści *Sztukmistrz z Lublina* Isaaca Bashevisa Singera dokonał Jan Szurmiej. Spektakl teatralny wzbogaciła muzyka Zbigniewa Koniecznego oraz songi, do których teksty napisała Agnieszka Osiecka. Zob. B. Michalak, *Na zakręcie. Agnieszka Osiecka we wspomnieniach*, Warszawa 2001, s. 101–102.

²⁶ Zob. B. Michalak, *Na zakręcie...*, s. 99–102; Z. Turowska, *Osiecka...*, s. 284–285.

²⁷ Z. Kloch, A. Rysiewicz, *Piosenka* [w:] *Słownik literatury polskiej XX wieku*, red. A. Brodzka, Wrocław 1992, s. 787–788. W ten sposób autorzy definiują zjawisko „piosenki poetyckiej”.

²⁸ S. Sierotwiński, *Pieśń* [w:] tegoż, *Słownik terminów literackich. Teoria i nauki pomocnicze literatury*, wyd. IV, Wrocław 1986, s. 176.

²⁹ Sierotwiński podaje również kilka odmian pieśni, m.in. pieśń literacką, którą traktować można jako odpowiednik piosenki poetyckiej: „Zdarza się, że kompozytor podkłada melodię pod napisany utwór albo że poeta pisze słowa do gotowej melodii”. Zob. S. Sierotwiński, *Pieśń artystyczna, literacka* [w:] tegoż, *Słownik terminów literackich...*, s. 176–177.

³⁰ U. Ryciak, *Potargana w miłości...*, s. 373.

rozkazującym już w pierwszym wersie: „Posłuchaj pan, panie podróżny,/ co się zdarzyło na Próżnej” (*Oczy tej małej/ Białe zeszyty, SzL, 610*).

Bezpośredni zwrot do lirycznego adresata pozwala na pozorne skrócenie dystansu, a tym samym wzbudzenie zainteresowania opowieścią. Bohaterami lirycznymi owej historii są młoda Jagna, pochodząca z Makowa, scharakteryzowana ponadto jako „dobra i czysta”, oraz Jan, będący kancelistą, który zaleca się do dziewczyny. Narrator negatywnie ocenia postępowanie chłopaka: „całkiem zmałił jej miły umysł”. Jego zachowanie nie przyniesie zatem niczego dobrego, wprowadzi natomiast zamieszanie, zakłócając spokój Jagny. Potwierdza to również mało poważne i nieszczerze zamiary Jana wobec dziewczyny. Opowiadacz wie bowiem, co się wydarzy, dlatego też od początku daje się zauważyć jego nieprzychylny stosunek do chłopaka.

W kolejnej strofie charakteryzuje w skrócie ich związek:

A lato, jak bywa w Warszawie,
młodym służyło łaskawie.
On ją zabierał nieraz na łódki,
a ona jego leczyła smutki.
(*Oczy tej małej/ Białe zeszyty, SzL, 610*)

Wydawać by się mogło, że jest to związek idealny. Na uwagę zasługuje jednak zestawienie, kiedy to Jan zabiera Jagnę „na łódki”, natomiast ona „leczy smutki” ukochanego. Wyeksponowana zostaje uczuciowość i wrażliwość dziewczyny, która była wsparciem dla Jana, podczas gdy jego zachowanie sprowadzało się jedynie do prozaicznych czynności. Warto w tym miejscu zaznaczyć różnicę pochodzenia, która być może stanowiła niejawną przyczynę ich rozstania (Jagna bowiem pochodziła z Makowa, małej miejscowości, natomiast Jan był urzędnikiem, kancelistą). Pozornie sielankową relację niszczy jednak decyzja chłopaka, który bez słowa porzuca dziewczynę: „odszedł bez słowa kochanek podły,/ na nic się zdały płacz jej i modły” (*Oczy tej małej/ Białe zeszyty, SzL, 610*). Poetka nie tylko potępia postawę Jana, nazywając go „kochankiem podłym”, ale przedstawia również zachowanie dziewczyny, która reaguje płaczem, modląc się i błagając o powrót ukochanego. Potwierdza to szczerze uczucia Jagny, zaangażowanie oraz poważne traktowanie związku. Rozstanie z Janem wpływa negatywnie na jej psychikę, w związku z czym, nie mogąc poradzić sobie z utratą ważnej osoby, popełnia samobójstwo:

Pociągi odchodzą i statki,
ona nie wróci do matki.
Kto by uwierzył w całym Makowie,
że dla niej światem był jeden człowiek...
Przez niego więc siebie zabiła
ta, co z miłości tańczyła.
Bóg jej wybaczył czyny sercowe
i lody podał jej malinowe.
(*Oczy tej małej/ Białe zeszyty, SzL, 611*)

Zestawienie odejścia Jagny z odchodzącymi pociągami i statkami, które jednak zawsze powracają, ma na celu poprzedzenie informacji o samobójczej śmierci

dziewczyny. Osoba mówiąca stanowczo obarcza winą chłopaka, przez którego dziewczyna postanowiła odebrać sobie życie. Jest tu ponadto obraz Boga, który jawi się jako miłosierny Stwórca, przebaczący dziewczynie jej samobójczy czyn (podanie „lodów malinowych”), a tym samym rozumiejący „po ludzku” cierpienie, które doprowadziło Jagnę do podjęcia takiej decyzji.

Już od pierwszej strofy daje się zauważyć pozytywny stosunek osoby mówiącej do dziewczyny – przedstawia ją jako „dobrą i czystą”, posiadającą „miły umysł”. Najlepiej charakteryzują ją jednak porównania zawarte w refrenie: „Oczy tej małej – jak dwa błękity,/ myśli tej małej – białe zeszyty” (*Oczy tej małej/ Białe zeszyty*, SzL, 610).

Osiecka dość często opisuje swoje bohaterki, używając symbolistycznej kolorystyki lub zdrobnień, na przykład „mała”. W tym przypadku pojawia się błękit, który przypisany jest anielskości, boskości, czystości, uznawany ponadto za symbol duchowej strony życia. W słowniku symboli określany jako „nieskończoność, wieczność, prawda, poświęcenie, wiara, nieskalaność, czystość [...] jest oderwanym od świata i «najmniej materialnym» ze wszystkich kolorów”³¹. Z kolei „białe zeszyty” będą oznaczały naiwność, ale również czyste myśli oraz brak wiedzy o świecie, który ujawni się jako nieprzyjazny, zły, pełen zdrad, rozstań i kłamstwa. Biel będzie tu symbolem doskonałości, niewinności, ale też „poddania się i rezygnacji z walki, wreszcie – żaloby po tej, która popełniła samobójstwo z miłości”³².

Analizowany utwór opowiada o emocjach, jak żal i złość (wobec zachowania chłopaka). Potwierdzeniem obecność epitetów wartościujących („kochanek podły”, „niewierny kochanek”), jak również wykrzyknień („żebyż on jeszcze kochać mógł!”), „Bóg cię pokarze swą nieczułością/ za to, żeś gardził ludzką miłością!”). O emocjonalnym stosunku osoby mówiącej do przedstawionych wydarzeń świadczą również zdania zakończone wielokropkiem, które zmuszają nie tylko do refleksji, ale podkreślają zarazem żal po śmierci dziewczyny i niemożność uwierzenia w to, co się stało („a on był dla niej jak młody bóg...”, „Kto by uwierzył w całym Makowie,/ że dla niej światem był jeden człowiek...”).

W ostatniej strofie znajduje się zwrot do „niewiernego kochanka”:

Posłuchaj, niewierny kochanku,
co nienawidzisz poranków!
Wróci do ciebie jeszcze ta trumna,
gdzie leży twoja kochanka dumna.
Bo taki, co kochać nie umie,
przegra, choć wszystko rozumie.
Bóg cię pokarze swą nieczułością
za to, żeś gardził ludzką miłością!
(*Oczy tej małej/ Białe zeszyty*, SzL, 611)

³¹ J. Tresidder, *Słownik symboli*, przeł. B. Stokłosa, Warszawa 2001, s. 18.

³² A. Żebruń, *Alina i Balladyna XX wieku* [w:] *Agnieszka Osiecka o kobietach, mężczyznach i świecie*, red. P. Derlatka, A. Lambryczak, M. Traczyk, Poznań 2003, s. 86.

Słowa powyższe kierowane są do każdego, kto bawi się uczuciami innych, a sam pozbawiony jest wrażliwości, o czym świadczy fakt „nienawidzenia poranków”. Podmiot liryczny formułuje przestrożę: „Bo taki, co kochać nie umie,/ przegra, choć wszystko rozumie”. Rozum i racjonalne podejście do życia to jedno, natomiast uczucie to druga, ważniejsza – zdaniem osoby mówiącej – kwestia, której nie należy lekceważyć. Stawia tym samym wyższość uczucia nad rozumem. Osoba mówiąca wyraża przekonanie, że człowiek, który gardzi uczuciami innych, zostanie ukarany. Osiecka, poruszając problem odrzuconej miłości, podkreśla tym samym jego ważność i powagę, ale zarazem uniwersalność.

W utworze ujawniają się ponadto cechy właściwe balladzie: epickość opowieści, podmiot liryczny niczym narrator przekazuje pewną historię; ponadto liryzm, uobecniający się w nastrojowości, emocjonalności oraz w ukształtowaniu formalnym tekstu. Prócz tego wypowiedź osoby mówiącej ma postać monologu, pojawiają się wydarzenia tworzące akcję, co charakterystyczne jest dla dramatu. Piosenka Osieckiej przypomina również balladę podwórzową, uliczną, charakterystyczną dla folkloru (pod)miejskiego. Odznacza się także nawiązaniem do poezji nowiniarskiej, która opowiadała o autentycznych bądź pseudoautentycznych wydarzeniach, najczęściej szokujących³³. Warto też zwrócić uwagę na język utworu, wyróżniający się prostotą i emocjonalnością. W większości są to krótkie zdania, zawierające sformułowania potoczne, ale jednocześnie Osiecka wykorzystuje symbolikę barw, buduje sugestywne metafory. To, że pisała językiem prostym, wynikało z jej koncepcji, ponieważ „nie chciała tworzyć dzieł hermetycznych. Nie czuła się powołana do napisania ksiąg pielgrzymstwa polskiego. Świadomie pisała tak, by docierać do wszystkich”³⁴. Poetyzowała prozę życia, podobnie jak Skamandryci. W trafny sposób cechy poezji Osieckiej określił Franciszek Ryszka:

Agnieszka Osiecka stała się śpiewającą poetką codzienności w jej głębokim znaczeniu. Piosenki śpiewa się na co dzień, ze wzruszeniem, bez patosu. Patoś towarzyszy sprawom politycznym Polaków od setek lat. Rzecz w tym, by – wyrażając się dosadnie – nie traktować codzienności jako spraw kuchni i garów, urządzenia mieszkania, kupna nowego tapczanu, samochodu. Sprawy codzienne to sprawy egzystencjalne: miłość i śmierć, wierność i zdrada, radość i cierpienie. Takie właśnie wydają mi się cechy poezji Agnieszki Osieckiej³⁵.

Zwłaszcza kobiecość była jej bliska ze względu na różnorodność, wielość uczuć i emocji. W swoich piosenkach, wierszach stwarzała zawsze wyrazistą bohaterkę. Najczęściej była to młoda, dobra dziewczyna, trochę naiwna, wierząca, że znajdzie miłość życia. Przykładem jest między innymi bohaterka analizowanego utworu, która popełnia samobójstwo, ponieważ uczucie do ukochanego jest jedyną racją jej doczesnego życia.

³³ Zob. A. Martuszevska, *Literatura obiegów popularnych* [w:] *Słownik literatury polskiej XX wieku*, red. J. Sławiński, Wrocław 1992, s. 580. Zob. również: O.S. Czarnik, *Obiegi społeczne literatury* [w:] *Słownik literatury...*, s. 738.

³⁴ U. Ryciak, *Potargana w miłości...*, s. 215.

³⁵ Cyt. za: Z. Turowska, *Osiecka...*, s. 257.

V

Problem miłości niespełnionej jest motywem niezwykle popularnym w literaturze ze względu na złożoność stanów emocjonalnych, jakie towarzyszą człowiekowi w momencie odrzucenia, utraty ukochanej osoby, a także z uwagi na psychiczną wielowymiarowość tego zjawiska. Temat ten był równie bliski Hali nie Poświatowskiej, jak i Agnieszce Osieckiej. W będących przedmiotem niniejszego szkicu utworach poetki akcentują problem uczucia utraconego. Zarówno Poświatowska w wierszu o incipicie ***[*Jestem Julią*], jak i Osiecka w *Białych zeszytach* ofiarą nieszczęśliwej miłości czynią młodą kobietę. Różnią się natomiast postawy Julii oraz Jagny wobec zawodu miłosnego. Jedna stara się żyć, mimo iż ciężar doświadczenia przerasta ją, natomiast druga, nie mogąc poradzić sobie z odrzuconymi uczuciami, popełnia samobójstwo. W liryku Poświatowskiej nie wiadomo, co było przyczyną rozstania, jednak koniec związku jest definitywny. Świadczy o tym bezskuteczne wołanie o powrót uczucia. Z kolei w *Białych zeszytach* pojawia się informacja, iż powodem rozpadu relacji była decyzja kochanka, który najpierw, bawiąc się uczuciami ukochanej, następnie bez słowa ją porzucił.

Prócz tego widoczna jest różnica w sytuacji lirycznej, ponieważ w wierszu Poświatowskiej bohaterka jest zarazem osobą mówiącą. Uczucia, myśli oraz przeżycia wyrażone zostały w pierwszej osobie, jest to więc liryka bezpośrednia. Natomiast Osiecka przedstawiła historię, oddając głos grajkowi, który opowiada o zdarzeniach dziejących się w innym czasie niż czas opowiadania. Należy zatem mówić w tym przypadku o liryce pośredniej, opisowej. Tym, co różni analizowane teksty, jest także ich ukształtowanie formalne. Liryk Poświatowskiej ***[*Jestem Julią*] przypomina wiersz różewiczowski. Świadczy o tym lapidarność wypowiedzi, a także brak znaków interpunkcyjnych oraz ograniczona składnia. Natomiast *Białe zeszyty* to piosenka poetycka, mająca cechy właściwe balladzie. Składa się z czterech strof przeplatanych czterowersowym refrenem. Oba utwory łączy prosty język, choć należy zauważyć różnice stylu i rejestru mowy: wyższy u Poświatowskiej i niższy u Osieckiej.

Analizowane liryki zyskały ponadto wymowę uniwersalną. Bohaterka wiersza Poświatowskiej symbolizuje każdą kobietę nieszczęśliwie zakochaną. Odejście ukochanej osoby, niezależnie od przyczyny, wiąże się z koniecznością nauczenia się funkcjonowania w samotności oraz zbudowania nowej rzeczywistości, zatem Julia musi żyć dalej, pomimo bagażu doświadczeń. Z kolei Osiecka, wyraźnie stając po stronie skrzywdzonej kobiety, potępia zachowanie chłopaka. Ostatnia strofa zawiera przestrożę, którą można skierować do każdego, kto bawi się uczuciami innych. Poetka jest przekonana, że osoba pozbawiona empatii, wrażliwości, szacunku – przegra, a za gardzenie cudzą miłością spotka ją kara.

VI

Zarówno ***[*Jestem Julią*], jak i *Białe zeszyty* mogą być omawiane w klasie maturalnej. Dopełnieniem szkicu jest scenariusz lekcji będący realizacją tematu: Problem miłości nieszczęśliwej na podstawie wiersza Haliny Poświatowskiej i piosenki poetyckiej Agnieszki Osieckiej. Za cele lekcji przyjmuje się: doskonalenie umiejętności w zakresie analizy i interpretacji porównawczej; stosowanie w analizie podstawowych pojęć z zakresu poetyki; kształtowanie postawy świadomego odbiorcy dzieł kultury oraz umiejętności krytycznego myślenia; odczytywanie rozmaitych sensów dzieła literackiego; budowanie świadomości kulturowej uczniów oraz wartościowanie.

Początek zajęć może przyjąć kształt rozmowy na temat miłości niespełnionej w kulturze, literaturze, malarstwie, filmie, muzyce. Uczniowie mogą wcześniej przygotować się do lekcji, gromadząc materiały w postaci fragmentów tekstów literackich, muzycznych lub filmowych oraz reprodukcji dzieł malarskich. Z rozmowy powinny wypłynąć wnioski, iż jest to temat niezwykle popularny, który inspirował i nadal inspirować wielu twórców.

Nauczyciel może przygotować także krótką prezentację i przedstawić w formie wykładu sylwetkę Haliny Poświatowskiej, a następnie Agnieszki Osieckiej.

Uczniowie otrzymają kartę pracy z wierszem Haliny Poświatowskiej ***[*Jestem Julią*]. Dominującym elementem będą pytania otwarte, wymagające krótkich odpowiedzi pisemnych, których sformułowanie powinna poprzedzać praca z tekstem. W końcowej fazie lekcji należy wykorzystać odpowiedzi na pytania udzielone przez uczniów jako temat ogólnej wymiany zdań. Praca może przebiegać zarówno indywidualnie, jak i w parach.

Karta pracy

- Opisz swoje wrażenia po lekturze wiersza. Co jest jego tematem? Czy skupia Twoją uwagę, czy pozostawia Cię obojętnym?
- Zaznacz fragmenty, które są dla Ciebie zrozumiałe. Przepisz jeden z nich i wyjaśnij, jak go rozumiesz. Czy odczytane znaczenia są według Ciebie wyrażone wprost, czy w sposób przenośny?
- Kim jest podmiot liryczny? Jaki typ liryki reprezentuje wiersz? Jakie uczucia towarzyszą Julii? Nazwij je i uzasadnij, odwołując się do wybranych fragmentów.
- Zwróć uwagę na konstrukcję wiersza. Które wersy/ słowa uznajesz za kluczowe i dlaczego?
- Wskaż w wierszu cechy stylu różewiczowskiego.
- Jakie funkcje pełnią użyte przez poetkę środki artystycznego wyrazu? Uzasadnij swoją odpowiedź, wskazując odpowiednie fragmenty.
- Jak rozumiesz ostatnią strofę? Jaką postawę przyjmuje Julia wobec zawodu miłosnego?
- Czy według Ciebie wiersz Poświatowskiej ma wymowę uniwersalną? Uzasadnij swoje zdanie, odwołując się do całości utworu oraz swoich lub cudzych doświadczeń.

- Zapoznaj się z biografią Haliny Poświatowskiej i uzasadnij, że poznany wiersz ma kontekst biograficzny, a jego bohaterkę łączyć można z samą poetką.

Kolejną lekcję potraktować można jako przestrzeń dla porównawczego zestawienia obu utworów – omówionego wiersza Poświatowskiej oraz piosenki poetyckiej Osieckiej. Lekcja – podobnie jak poprzednia – może również przyjąć formę zajęć w dużym stopniu samodzielnych. Uczniowie powtórzą zabiegi interpretacyjne, a zarazem będą starali się objąć refleksją oba utwory.

Rozpoczęcie analizy i interpretacji *Białych zeszytów* można poprzedzić odsłuchaniem utworu w wykonaniu Anny Szałapak lub Magdy Umer. Warto również, przed przystąpieniem do pracy z tekstem, wyjaśnić uczniom definicję piosenki poetyckiej. Następnie należy polecić przygotowanie interpretacji utworu *Białe zeszyty* Agnieszki Osieckiej, uwzględniając jego problematykę oraz budowę. Po zapoznaniu się z biografią poetki można będzie uzasadnić, że tematyka miłosna – zwłaszcza miłości niespełnionej – była jej bliska.

Po interpretacji piosenki Osieckiej (indywidualnej lub wzbogaconej o dyskusję nad wybranymi zagadnieniami) uczniowie powinni mieć możliwość ujawnienia wrażeń dotyczących ewentualnej bliskości lub odmienności obu tekstów. Można to omówić, formułując polecenia:

- Jakie podobieństwa i różnice zauważasz pomiędzy utworami Poświatowskiej i Osieckiej? W odpowiedzi pamiętaj o budowie obu tekstów oraz o twoich odczuciach związanych z lekturą.
- Przygotuj szkic interpretacyjny, który będzie analizą i interpretacją porównawczą obu poznanych liryków. Pamiętaj, aby wypowiedź miała charakter argumentacyjny i zawierała następujące elementy:
 - tezę (lub hipotezę), w której sformułujesz celowość zestawienia obydwu utworów;
 - argumentację popierającą przyjętą tezę (ta część pracy powinna być najbardziej rozbudowana i dopracowana: odwołuj się do kolejno dostrzeżonych podobieństw i różnic w interpretowanych utworach, poszerzając argumentację o właściwe konteksty, np. literackie, kulturowe, biograficzne);
 - podsumowanie zawierające konkluzje wynikające z zestawienia i odnoszące się do tezy.

Praca domowa: Dokonaj analizy i interpretacji porównawczej wiersza ****[Jestem Julią]* Haliny Poświatowskiej i piosenki poetyckiej *Białe zeszyty* Agnieszki Osieckiej.

Bibliografia

- Agnieszka Osiecka *o kobietach, mężczyznach i świecie*, red. P. Derlatka, A. Lambryczak, M. Traczyk, Poznań 2003.
- Biały B., *Osiecka. Tego o mnie nie wiecie*, Warszawa 2020.
- Borkowska G., *Nierozważna i nieromantyczna. O Halinie Poświatowskiej*, Kraków 2001.
- Derlatka P., *Zdradziecka Agnieszka Osiecka*, Warszawa 2015.
- Karaskiewicz K., *Halina Poświatowska w zwierciadle swej kobiecości*, Warszawa 2008.

- Kiec I., *Halina Poświatowska*, Poznań 1997.
- Kloch Z., Rysiewicz A., *Słownik literatury polskiej XX wieku*, red. A. Brodzka, Wrocław 1992.
- Kształcenie literacko-kulturowe w dobie kultury masowej polisensorycznej*, red. D. Karkut, T. Półchłopek, Rzeszów 2010.
- Legeżyńska A., *Od kochanki do psalmistki... Sylwetki, tematy i konwencje liryki kobiecej*, Poznań 2009.
- Michalak B., *Na zakręcie. Agnieszka Osiecka we wspomnieniach*, Warszawa 2001.
- Osiecka A., *Najpiękniejsze wiersze i piosenki*, Warszawa 2010.
- Piotrowiak J., *Namysł i emocje. Studia i szkice o doświadczeniu poetyckim Haliny Poświatowskiej*, Katowice 2011.
- Po prostu Agnieszka. W 75. rocznicę urodzin Agnieszki Osieckiej*, red. I. Borkowski, Wrocław 2001.
- Poświatowska H., *Poezje zebrane*, Toruń 1994.
- Ryciak U., *Potargana w miłości. O Agnieszce Osieckiej*, Kraków 2015.
- Sierotwiński S., *Słownik terminów literackich. Teoria i nauki pomocnicze literatury*, wyd. IV, Wrocław 1986.
- Słownik literatury polskiej XX wieku*, red. J. Sławiński, Wrocław 1992.
- Sobolewski T., *Ballady i romanse Osieckiej*, „Gazeta Wyborcza” z 8 grudnia 1997.
- Suwiński B., *Anegdota o istnieniu. O twórczości Haliny Poświatowskiej*, Kraków 2020.
- Traczyk M., *Poezja w piosence. Od Tuwima do Świetlickiego*, Poznań 2009.
- Tresidder J., *Słownik symboli*, przeł. B. Stokłosa, Warszawa 2001.
- Turowska Z., *Agnieszki. Pejzaże z Agnieszką Osiecką*, Warszawa 2000.
- Turowska Z., *Osiecka. Nikomu nie żal pięknych kobiet*, Warszawa 2020.

Strony internetowe

- Papierski M., „Przeżyłam to wszystko w okamgnieniu”. *Pożar świata w poezji Haliny Poświatowskiej*, Magazyn Kontakt; <https://magazynkontakt.pl/przezylam-to-wszystko-w-okamgnieniu-pozar-swiata-w-poezji-haliny-poswiatowskiej/> [21.10.2020].
- Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/milosc;2483508.html> [18.10.2020].

Podstawy programowe

- Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła ponadpodstawowa: 4-letnie liceum, 5-letnie technikum. Język polski [w:] Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem. Szkoła ponadpodstawowa: liceum ogólnokształcące, technikum oraz branżowa szkoła I i II stopnia. Język polski*, określona w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r., Dz.U. z 2018 r.
- Podstawa programowa przedmiotu język polski. IV etap edukacyjny [w:] Podstawa programowa kształcenia ogólnego*, określona w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r., Dz.U. z 2009 r.

The issue of lost love based on *[I am Julia] by Halina Poświatowska and *White Notebooks* by Agnieszka Osiecka (at a Polish language lesson in high school)**

Abstract

The paper focuses on the issues of a comparative analysis and interpretation of Halina Poświatowska's poem ***[I am Julia] and Agnieszka Osiecka's poetic song entitled 'The White Notebooks' and it includes a scenario lesson designed for secondary school. The selected poems are expressions on the theme of lost love, and they present different attitudes towards heartbreak. The aim of this paper is to justify the above thesis and also to present the theme of unfulfilled love from the point of view of the Polish language education.

Keywords: unfulfilled love, Halina Poświatowska, Agnieszka Osiecka, comparative analysis and interpretation, Polish language education

Aleksandra Nowak, magister filologii polskiej, absolwentka Uniwersytetu Rzeszowskiego, doktorantka Szkoły Doktorskiej w dyscyplinie naukowej literaturoznawstwo na tejże uczelni, autorka artykułów i rozdziałów w monografiach. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół poezji współczesnej oraz dydaktyki literatury i języka polskiego – zwłaszcza integracji różnych dziedzin sztuk w edukacji polonistycznej.